

Om Retsbetjente og sognefogeder

Ordet ”retsbetjent” er en fællesbetegnelse for byfogeder, herredsfogeder og birkedommere.

By- og herredsfogeder kendes fra Middelalderen, tilligemed birkedommere i kongelige birker. Efter 1660, hvor det bliver tilladt for private godsejere at oprette deres egne birker, gældende for godsets fæstere, udvides kredsen af birkedommere. Den enkelte landsby kan herefter være opdelt i indtil flere retskredse, alt afhængig af ejerskabsforholdene.

Mange private birker blev med tiden indlemmet i herreder eller kongelige birker, og med Grundloven 1849 bliver de private birker helt ophævet. Dog med en overgangsordning, så ophøret først kom, når den siddende birkedommer tog sin afsked. Nogle ganske få private birker fortsatte som retskredse helt til 1919, men med en kongeligt udnævnt retsbetjent.

Retsbetjentenes arbejdsområder bliver fast definerede i Danske Lov (1683), og ved efterfølgende love og forordninger udvides eller indskrænkes disse (oftest det første) indtil 1919, hvor retsbetjentembederne afskaffes og erstattes af Dommer- og politimesterembeder. Retsbetjenten var nemlig både dommer og politimester.

De første retsbetjente var en broget flok. Mange havde været ansat i centraladministrationen eller været godsskrivere, andre havde stået i mesterlære som fuldmægtige hos en anden retsbetjent. I 1736 indførtes den juridiske embedseksamen med to former: Én for universitetsuddannede (cand.jur.) og én for ustuderede (dansk jurist). Desuden fandtes den ”halve” universitetsuddannelse: exam.jur., som tilsyneladende kunne tages både på universitetet og privat.

Oprindeligt fik retsbetjenten ikke fast løn, men måtte leve af de gebyrer, hans arbejdsområder kastede af sig. Derfor havde flere embeder ofte fælles retsbetjent, således at en byfoged i en købstad ofte også var herredsfoged i det omliggende herred. Først i 1861 indførtes fast løn til retsbetjente.

Til hvert retsbetjentembede hørte også et skriverembede, men ofte varetog retsbetjenten også skriverens opgaver – særligt ved de mindre embeder. Ved de store embeder kunne der til gengæld være flere ansatte, typisk skrivere og fuldmægtige, der kunne fungere som stedfortrædere for retsbetjenten. Disse lønnede retsbetjenten selv, og de varetog fortrinsvis opgaver indenfor foged-, auktions- og registreringsforretninger.

På det helt lokale plan havde oldermændene i landsbyerne (undertiden kaldet sogne- eller bondefogeder) fra gammel tid løst en række praktiske politimæssige opgaver, fx opretholdelsen af ro og orden. Men i takt med at retsbetjentene i slutningen af 1700-tallet blev pålagt flere og flere politiopgaver, blev der behov for at lægge dette hverv i mere faste rammer.

Dette skete med sognefogedforordningen fra 1791, hvor det blev pålagt amtmændene at beskikke ”en af de skikkeligste, redeligste og mest kyndige mænd” i hvert sogn til sognefoged. Til sognefogedernes opgaver hørte blandt andet at sikre forkyndelse og efterlevelse af kongelige forordninger og påbud, hegnssyn og opsyn med vejarbejde, ligesom de skulle medvirke i kampen mod kvaksalvere og søge at forlige stridigheder, fx mellem husbond og tyende.

Retsbetjentens opgaver

Retsbetjentenes arkiver er ordnet efter en fælles skabelon, udarbejdet af landsarkiverne i 1890'erne. Denne skabelon fordeler de mange opgaver i 14 områder:

- A. Reversaler og arkivfortegnelser (reversaler er genpartier af dokumenter fra andre instanser)
- B. Justits- og politivæsen samt skøde- og pantevæsen
- C. Fogedvæsen
- D. Notarialvæsen
- E. Skifte- og overformynderivæsen
- F. Auktionsvæsen
- G. Politiforvaltning
- H. Næringsvæsen
- J. Borgerligt ægteskab og navneforandring.
- K. Tiendevæsen
- L. Regnskabsvæsen
- M. Udskrivningsvæsen
- N. Alm. Korrespondance
- O. Diverse

Litteratur:

Niels H. Frandsen: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning i retsbetjentarkiver*, Viborg 1995.

Birgit Løgstrup: *Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868*, København 1982.

Harald Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark - Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970*, Odense 1985, s. 128-161 og 296-307.

Tommy P. Christensen og Torben Albret Kristensen: *Birket – en jurisdiktion på skrump. / Slægtsforskeren og en overset gruppe arkivalier i retsbetjentarkiverne* i: Ronja Hougner Vejdegren (red.): *Retsreformen 1919, Personalthistorisk Tidsskrift 2019*, København 2019, s. 37-86.

Erik Nørr og Karl Peder Pedersen (red.): *På embeds vegne. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1750-1920*, København 2008 (2. udgave).

Poul Rasmussen: *De nørrejyske rets- og politikredse indtil 1973*, Viborg 1998.

Tyge Krogh: *Det store natmandskomplot - En historie om 1700-tallets kriminelle underverden*, København 2018 (2. udgave)

Lars Andersen: *Den glemte inkquisition*, Aarhus 2019.